

Könyvszemle

M. MADARÁSZ ANITA:
KULTURÁLIS CSATATÉR

Brit–magyar diplomácia, 1945–1970

M. Madarász Anita 2023-ban megjelent *Kulturális csatatér. Brit–magyar diplomácia, 1945–1970* című könyve elfogult munka. Ám kizárólag abban az értelemben, amennyiben a kezdeti gondolatoktól az utolsó oldalakig érezni, hogy a szerző szívügyének tekinti a brit, valamint az Egyesült Királyság és Magyarország közös történelmének kutatását. De az sem áll távol érdeklődésétől, hogy biztosan eligazítsa olvasóit a brit–magyar kulturális diplomácia folyamatainak alakulásában. A kevesebbet kutatott kulturális diplomácia ugyanis fontos részét képezi a kapcsolattörténeteknek. Hiszen – ahogyan ezt M. Madarász Anita bevezetőjében írja is – a hidegháború idején az ellentétes politikai tömbök, Európa keleti és nyugati része között a kultúra hidat képezett, ugyanakkor arra is lehetőséget teremtett, hogy segítségével befolyásolja, akár meg is változtassa a szemben álló felek gondolkodását, stratégiáját.

Egy lépés előre, három lépés hátra – hangzik mintegy tánciskolai felszólítás-ként – az 1945 és 1953-as időszakkal foglalkozó első fejezet címe. A címválasztás találó. A második világháborút követően minden szereplő számára gyorsan világossá vált, a kapcsolatok újraírása más forгатókönyv szerint történik, mint amit addig a nemzetközi politika szereplői megszoktak. A brit–szovjet kapcsolatok alakulása döntő hatással volt Nagy-Britannia Közép- és Kelet-Európa-politikájára. A brit külpolitikai vezetés számára egyértelművé vált, hogy valójában semmit nem tehetnek annak érdekében, hogy megállítsák a szovjet gőzhenget a kelet-európai térségben. Kínál-keservvel, de a brit külpolitikának szembesülnie kellett azzal a kellemetlen felismeréssel, amelyet Bede István londoni magyar követ találóan úgy fogalmazott meg egyik beszámolójában, hogy „az Egyesült Királyságnak nemcsak arról kellett nyilatkoznia, hogy mit akar tenni, vagy mit nem akar tenni, hanem ami még ennél is kényelmetlenebb, mit képes tenni és mit nem képes tenni az adott helyzetben” (51–52.).

De abban az esetben, ha a lehetőségek korlátozódtak – márpedig ez egyre inkább úgy tűnt – mégis miképpen lehet ellensúlyt képezni az egyre könyörtelenebbül előretörő kommunizmussal szemben? Az Information Research Department

(Információs Kutatási Osztály, IRD) – amellyel elsőként a szerző foglalkozott a hazai Nagy-Britannia-történészek közül – 1948-as alapításától kezdve teljesen megfelelt ennek a célkitűzésnek. Annál is inkább, mert Ernest Bevin brit külügyminiszter jól látta, hogy szükség lesz arra, hogy az IRD „támadjon a kommunizmust és ajánljon valami sokkal jobbat” (74.). Ráadásul ez az antikommunista propagandatevékenység a Downing Streetre 1951 őszén visszatérő veterán Winston Churchill idején jelentősen növekedett. Ennek oka egyfelől Churchill titkos tevékenységek, akciók és műveletek iránti szimpátiájában, másfelől – ahogyan erre a szerző is utal – Churchill azon illúziójának szertefoszlásában keresendő, miszerint a hidegháborús feszültségeket enyhíteni lehet a legmagasabb szintű politikai csúcstalálkozókkal.

Egy lépés előre, két lépés hátra, 1953–1956 – a kötet második nagy egységének címe. A periodizáció érthető, Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát szokták a kelet–nyugati kapcsolatok új korszakának, a nemzetközi feszültség csökkenése időszakának tekinteni. Az így meginduló politikai folyamatok természetesen hatással voltak a brit–magyar kulturális diplomáciára is. Az enyhülés mellett a sport is javítani tudta a kétoldalú brit–magyar kapcsolatokat. Ezzel kapcsolatban apró, ám jelzésértékű pillanat volt Katona János új londoni magyar követ és Anthony Eden külügyminiszter 1953. december 4-i londoni találkozója, amelynek során a brit külügyminiszter a protokollmondatokon túl sportszerűen gratulált a magyar követnek a Puskás Ferenc vezette magyar labdarúgók november 25-én a Wembley Stadionban aratott 6:3 arányú győzelméhez (153.).

A kapcsolatok felívelni látszódtak, a bilaterális lendület megtorpanását mindkét fél számára az 1956-os magyar forradalom jelentette. M. Madarász Anita a munkájában vállaltan nem tér ki 1956 brit–magyar történéseire, helyette inkább a hozzá érezhetően közelebb álló kulturális propaganda kérdését vizsgálja: milyen szerepe volt a távolságtartó Egyesült Királyság politikájában a budapesti jelentéseket folyamatosan megkapó BBC-nek? Hangsúlyozza, hogy Nagy-Britannia kormányát kifejezett büszkeséggel töltötték el a BBC magyar ’56-os adásai, tudósításai, és kitér arra az izgalmas részletre, hogy mennyire megkötötték a kabinet kezét az 1956-os politikai játszmák, elsősorban az Egyesült Királyság politikai identitása szempontjából is jelentős, a magyar forradalommal párhuzamosan ki-robbanó szuezi válság.

A harmadik fejezet, amelynek címe *Két lépés előre, egy lépés hátra, 1957–1963*, fő lendületét az 1956-ot követő nehéz kezdetek utáni új kulturális lehetőség adják. Ez az az időszak, mikor újra „képbe” kerül az addig háttérbe szorult, Magyarországról pedig kiszorított, kiemelkedő fontosságú British Council, hiszen a brit kormány is egyre nyilvánvalóbbá teszi, hogy brit–magyar kulturális szempontból „a magyaroknak együtt kell működniük a Councilal, ha látni szeretnék a kulturális kapcsolatok fejlődését az Egyesült Királysággal” (329.). 1963 egyébiránt különösen sikeres esztendő a kétoldalú kapcsolatok történetében, ami

joggal tölthette el bizakodással a kulturális reláció megerősítésén is dolgozó feleket: az Egyesült Királyság és Magyarország között a diplomáciai kapcsolatok nagyköveti szintre emelkedtek.

1964 januárjában egy brüsszeli konferencián a kommunista blokk országaiban gyakorolt ideológiai módszerekről cseréltek eszmét a nyugat-európai szakértők. A brit külügyminisztérium, a Foreign Office a differenciált politikai vonal mellett tört lándzsát. A változás vagy változásra való hajlandóság mindkét oldalon egyre inkább érzékelhetővé vált. De vajon megvalósult-e „az aktív együttműködési periódus” (353.)? Többek között erre a kérdésre keresi a választ a *Még egy lépéssel előrébb, 1964–1970* című fejezet. A brit–magyar kulturális kapcsolatok alapvetően jól alakultak a kötet zárófejezetének időszakában. Az egyetlen zavaró tényező és megoldatlan probléma a British Council helyzete volt, a Budapestre történő visszatérésének engedélyezése a kifejezetten erős brit nyomás ellenére nem valósult meg. Nagy-Britannia azonban nem adta fel.

Az ötödik, záró fejezet izgalmas betekintést enged az olvasó számára a színpalak mögé: hol tanultak azok a brit hírszerzők, akik a megfelelő képzés elsajátítása után megalapozott tudással indulhattak feltérképezni a kommunista országokat. M. Madarász Anita alighanem jogosan a Londoni Egyetem Szláv és Kelet-európai Intézete (School of Slavonic and East European Studies, SSEES) oktatási rendszerét említi, amellyel kapcsolatos objektumdosszié megnyitására a magyar állambiztonság „Center” fedőnéven 1966. május 10-én tett javaslatot. A nyelvi – elsősorban orosz – képzést az SSEES keretében működő Fegyveres Szolgálatok Egyesített Nyelviskolája (Joint Service School for Linguists, JSSL) biztosította, olyan emigráns, száműzött tanárok aktív közreműködésével, akik nagy súlyt fektettek az irodalom és kultúra közvetítő szerepére. Ahogyan azt az egyik ott tanuló diák megfogalmazta, ebben az intézetben oroszul tanulni „olyan, mintha valaki egy olyan országban élne, amely a valóságban nem létezik, valójában ez a »szellem Oroszországa«” (435.).

Végezetül pedig nem feledkezhetünk meg arról az apró, bár egyáltalán nem mellékes benyomásról, amely egy új könyv megjelenésekor éri az olvasót abban a pillanatban, amikor először veszi kézbe és lapozza fel a kötetet. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága gondozásában megjelent könyv tipográfiai szerkesztése, külső megjelenése, a szöveget tökéletesen kiegészítő, magyar és brit archívumokból származó történeti fotográfiák válogatása és elhelyezése (rendkívül találóak a teljes oldalas fényképek az időszak vezető politikusairól), a táblázatok, kronológiák elismerésre méltó szerkesztése a képszerkesztő, de leginkább Varga Júlia tipográfus hozzáértését dicsérik.

M. Madarász Anita munkájának egyik legnagyobb érdeme, hogy diplomáciatörténeti munkájában szakít a relációkutatásokra inkább jellemző Budapest-központúsággal, valamint elkerüli a kapcsolattörténetekre jellemző csapdát. Munkája ugyanis nem – az egyébiránt adott környezetben releváns és hasznos –

kulturális adatokat, statisztikákat közöl, hanem mélységében és a folyamatokat elemezve mutatja be a brit–magyar kulturális diplomácia történetét.

Teszi mindezt úgy, hogy brit szempontokat vizsgál elsősorban, új eredményekkel gazdagítja a magyarországi kutatásokat, eddig nem vizsgált kutatási eredményekkel, következtetésekkel, és további kutatási lehetőségeket fogalmaz meg a Nagy-Britannia történetével és a magyar–brit kapcsolatok történeti kutatásával foglalkozó kollégák számára.

(M. Madarász Anita: *Kulturális csatátér. Brit–magyar diplomácia, 1945–1970*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 500 o.)

Andreides Gábor

PhD, történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos főmunkatársa